

कक्षा नौको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक
विधाको सङ्कथन विश्लेषण

मञ्जु भुजेल

परीक्षा क्रमाङ्क : २८०६४२/०७३

त्रि.वि. दर्ता नं. : ९-२-५६४-४६-२००९

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय,
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत
स्नातकोत्तर तह चौथो सेमेस्टरको
(नेपा.शि. ५४४) पाठ्यांशको
प्रयोजनार्थ प्रस्तुत

शोधपत्र

२०७३/२०१६

शिक्षाशास्त्र केन्द्रीय विभाग
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
कीर्तिपुर, काठमाडौं

प्रतिबद्धता पत्र

यस शोधकार्य भित्रका सामग्रीहरू कहीं कतैबाट साभार गरिएको छैन । यसका कुनै पनि अंश अन्य प्रयोजनका लागि उपयोग र प्रकाशनमा आएका पनि छैनन् । तसर्थ यो शोधकार्य नितान्त मौलिक किसिमको भएको प्रतिबद्धता व्यक्त गर्दछु ।

मिति : २०७३/०८/१३

Date : Nov 28, 2016

.....
मञ्जु भुजेल
शोधार्थी

निर्देशकको सिफारिस पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा. शि. ५४३ पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रतुत कक्षा नौको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक विधाको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी मञ्जु भुजेलले मेरो निर्देशनमा तयार पार्नु भएको हो । म यस शोधकार्यसँग पूर्णतः सन्तुष्ट रहेको छु । उहाँले कडा परिश्रम र लगनशीलताका साथ तयार गर्नु भएको प्रस्तुत शोधपत्रको उचित मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

.....
प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछाने
(शोध निर्देशक)

मिति : २०७३/०८/१४

Date : Nov 29, 2016

शिक्षाशास्त्र सङ्काय
नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
त्रि.वि., कीर्तिपुर

स्वीकृति पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रका छात्रा मञ्जु भुजेलले नेपाली विषय विशिष्टिकरणको पाठ्यांश ५४३ को प्रयोजनार्थ प्रतुत कक्षा नौको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक विधाको सङ्कथन विश्लेषण शीर्षकको शोधपत्र स्नातकोत्तर तह उपाधिका लागि उचित भएकोले यसको आवश्यक मूल्याङ्कनको गरी स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

शोध मूल्याङ्कन समिति

क्र.स.	नाम	हस्ताक्षर
१.	प्रा.डा.रामप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख)
२.	प्रा.डा. रामचन्द्र लम्साल (शोध विशेषज्ञ)
३.	प्रा.डा. यादवप्रकाश लामिछाने (शोधनिर्देशक)

मिति : २०७३/०९/०६

Date : Dec 21, 2016

कृतज्ञता ज्ञापन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा. शि. ५४३ पाठ्यांशको आवश्यकता पूरा गर्न प्रस्तुत शोधपत्र तयार पारिएको हो ।

शोधपत्र जस्तो गहनतम् र महत्त्वपूर्ण मार्गमा हिँड्न पाउँदाको हर्ष र समस्या पर्दाको दुःख दुवै कुराको अनुभव गर्न पाएँ । यस अध्ययनको शिलशिलामा थाहा भयो कि अनुसन्धानको सागर कति गहिरो हुन्छ । जति मन्थन गरे पनि गन्तव्यमा पुग्न ठूलो चुनौतिको सामना गर्नु पर्दो रहेछ । त्यसमा पनि सङ्कथन जस्तो बृहत सागरमा पौडी खेलेर मात्र सम्पन्न गर्न सकिने रहेछ भन्ने कुराको अनुभूति भयो । रुपक विधामा अहिलेसम्म एउटा पनि सङ्कथन विश्लेषण नगरिएकोले विभिन्न समस्याहरूको सामना गर्नु परेता पनि गहन अध्ययन गर्ने मौका पाएको महसुस भएको छ । प्रस्तुत शोधले आगामी दिनमा शोधकार्य गर्नु हुने सबैलाई केही सहयोगीको भूमिका पक्कै पनि निभाउँनेछ भन्ने आशा गरेको छु ।

प्रस्तुत शोधकार्य गर्ने शिलशिलामा सुरुदेखि अन्तसम्म मलाई उचित प्रेरणा र कुशल निर्देशन दिनुहुने आदरणीय शिक्षक प्रा.डा.यादवप्रकाश लामिछानेप्रति हार्दिक नमन प्रकट गर्दछु । त्यसैगरी शोध प्रस्ताव लेखनदेखि शोध पत्रको अन्तसम्म आफ्ना अमूल्य सुभाष तथा सल्लाह दिई उत्प्रेरित गर्नु हुने नेपाली भाषा शिक्षा विभाग अन्तर्गत प्राध्यापनरत सम्पूर्ण गरुवर्गप्रति हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

जीवनका हरेक कठिनाइलाई वास्ता नगरी आफ्ना सन्तानप्रति हरपल समर्पित रहनुहुने मेरा पूजनीय पिता श्री कान्छा भुजेल र माता सीता भुजेलको योगदान आजीवन अविष्मरणीय रहेको छ । मेरो अध्ययनको लागि सदा उत्प्रेरणा र हौसला दिनुहुने आदणीय दाजुहरू मन महेश, मन मोहन र भाउजूहरू आशा, शर्मिला विशेष धन्यवादका पात्र हुनुहुन्छ । साथै यस शोधकार्य गर्नमा प्रत्यक्ष वा अप्रत्यक्ष रूपमा सहयोग र सल्लाह प्रदान गर्नुहुने विशिष्ट व्यक्तिहरू तथा सहपाठीहरूलाई हार्दिक धन्यवाद दिन चाहान्छु ।

शोधार्थी

मञ्जु भुजेल

शोधसार

शोध शीर्षक	:	‘कक्षा नौको अनिवार्य नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक विधाको सङ्कथन विश्लेषण’
शोधार्थी	:	मञ्जु भुजेल
शोध निर्देशक	:	प्रा.डा.यादवप्रकाश लामिछाने
विभाग/क्याम्पस	:	त्रिभुवन विश्वविद्यालय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग, , कीर्तिपुर ।
शैक्षिक वर्ष	:	२०७२/७३
अध्याय	:	छ
जम्म पृष्ठ	:	१२+१०७

शोध प्रक्रिया

प्रस्तुत शोधपत्र त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्काय, नेपाली भाषा शिक्षा विभाग स्नातकोत्तर तह चौथो सत्रको नेपा. शि. ५४३ पाठ्यांशको आवश्यकता पूरा गन तयार गरिएको हो । प्रस्तुत शोधपत्रको पहिलो अध्यायमा शोध परिचय रहेको छ । यसमा पृष्ठभूमि, समस्याकथन, शोधकार्यको उद्देश्य, शोधको औचित्य, अध्ययनको सीमाङ्कन तथा शोधपत्रको रूपरेखा प्रस्तुत गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक विधामा प्रयुक्त सम्बद्धकको पहिचान गरी विश्लेषण गर्नु तथा कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकमा रहेको रूपक विधामा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान गरी विश्लेषण गर्नु जस्ता उद्देश्य राखी तयार गरिएको छ । अध्याय दुईमा प्रस्तुत शोधपत्र तयार गर्नका लागि गरिएका महत्त्वपूर्ण अध्ययन पूर्वकार्यको समीक्षालाई दुई भागमा विभाजन गरिएको छ : पुस्तक समीक्षा र शोधपत्र समीक्षा । पूर्वकार्यको अध्ययनको महत्त्व, अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा अन्तर्गत सङ्कथन परिचय, सङ्कथन परिचय, सङ्कथन परिभाषा, सङ्कथनका प्रकार, सङ्कथन विश्लेषण, सङ्कथन विश्लेषणको परिभाषा, सङ्कथन विश्लेषणका पद्धतिहरू र सङ्कथनका युक्तिहरू उल्लेख गरिएको छ । प्रस्तुत शोधपत्रको अध्याय तिनमा अध्ययनको विधि र प्रक्रिया अनुरूप अध्ययनको क्षेत्र, नमुना छनोट पद्धति, तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धति, तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत, सङ्कलित सामग्रीको व्याख्या तथा विश्लेषण जस्ता विधिको अवलम्बन गरिएको छ । अध्याय चारमा प्रस्तुत शोधपत्रको अध्ययनका लागि चयन गरिएको पहिलो उद्देश्य अनुरूप वक्तृताको प्रत्येक अनुच्छेद अनुसार प्रयुक्त

सम्बद्धकको पहिचान गरी तिनको विश्लेषण गरिएको छ । विश्लेषण गर्ने क्रममा कोशीय सम्बद्धकको तुलनामा व्याकरण सम्बद्धकको प्रयोग बढी भएको छ । व्याकरणिक सम्बद्धकमा सबैभन्दा बढी संयोजक र सबैभन्दा कम द्वितीय पुरुष प्रयोग भएको छ । त्यसै गरी कोशीय सम्बद्धकमा सबैभन्दा धेरै समावेशात्मक र सबैभन्दा थोरै सहप्रयोग प्रयोग भएको छ । अध्याय पाँचमा दोस्रो उद्देश्य अनुरूप वक्तृतामा सम्बद्धनको पहिचान गरी त्यसको विश्लेषण गरिएको छ । यसमा सबैभन्दा बढी प्रयोग भएको सम्बद्धन स्पष्टोक्ति सम्बन्ध र अनुक्रमबोधक सम्बन्ध हुन् । सबैभन्दा कम प्रयोग भएका सम्बद्धनमा समुच्चयबोधक, रीतिबोधक, शीघ्रताबोधक सम्बन्ध रहेका छन् जो एक पटक मात्र प्रयोगमा आएका छन् । शोधको अन्तिम अध्याय छ मा सारांश, निष्कर्ष र उपयोगिता जस्ता शीर्षकलाई छुट्टा छुट्टै रूपमा वर्णन गरी प्रस्तुत गरिएको छ ।

निष्कर्ष

प्रस्तुत शोधपत्र कक्षा नौको नेपाली पाठ्यपुस्तकको रूपक विधा अन्तर्गत पर्ने 'मानव बेचबिखन विरुद्ध हाम्रो दायित्व' वक्तृताको सङ्कथन विश्लेषण गरी तयार पारिएको छ । नेपाली भाषाको रूपक विधामा नगरिएको सङ्कथन विश्लेषणलाई सम्बद्धक र सम्बद्धनका आधारमा प्रस्तुत गरी सङ्कथन विश्लेषणको क्षेत्रलाई फराकिलो पार्नका लागि यस शोधपत्रले केही मात्रामा भए पनि सहयोग प्रदान गर्ने छ भनी अपेक्षा गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधबाट प्राप्त निष्कर्षलाई बुँदागत रूपमा निम्नानुसार उल्लेख गरिएको छ :

- (क) सङ्कथन विश्लेषण प्रायोगिक भाषाविज्ञानको नवीनतम् र विकसित शाखा हो ।
- (ख) भाषिक एकाइको समग्र पक्ष सङ्कथन हो जसले भाषिक एकाइको सन्दर्भपरक, भाषापरक र अर्थपरक अभिष्टलाई बुझाउँदछ ।
- (ग) अभिव्यक्तिका आधारमा सङ्कथन कथ्य र लेख्य गरी दुई भागमा विभाजित छ ।
- (घ) सङ्कथन विश्लेषण : वक्ता, बोद्धा, मार्ग, विषय, सूचनाको स्वरूप, कोड र परिवेशका आधारमा गरिन्छ ।

- (ड) सङ्कथन विश्लेषणका सम्बद्धक र सम्बद्धन गरी दुई युक्ति छन् जसलाई यस शोधको मुख्य विषयवस्तुका रूपमा लिइएको छ ।
- (च) वक्तृतामा प्रयुक्त सबैभन्दा बढी संयोजक ३६ पटक र सबैभन्दा कम द्वितीय पुरुष एक पटक मात्र प्रयोग भएको छ । त्यसै गरी कोशीय सम्बद्धकमा सबैभन्दा धेरै समावेशात्मक २९ पटक र सबैभन्दा थोरै पर्यायवाची र विपरीतार्थी ३ पटक प्रयोग भएका छन् ।
- (छ) प्रयुक्त १८ सम्बद्धन मध्ये सबैभन्दा बढी प्रयोग भएका सम्बद्धनमा स्पष्टोक्ति सम्बन्ध र अनुक्रमबोधक सम्बन्ध हुन्, दश पटक प्रयोगमा आएका छन् । सबैभन्दा कम प्रयोग भएका सम्बद्धनमा समुच्चयबोधक, रीतिबोधक, शीघ्रताबोधक सम्बन्ध रहेका छन्, जो एक पटक मात्र प्रयोगमा आएका छन् ।

विषयसूची

	पेज नं.
अध्याय एक : शोध परिचय	१-६
१.१ पृष्ठभूमि	१
१.२ समस्या कथन	३
१.३ शोधकार्यको उद्देश्य	४
१.४ शोधको औचित्य	५
१.५ अध्ययनको सीमाङ्कन	५
१.६ शोधपत्रको रूपरेखा	६
अध्याय दुई : पूर्वकार्यको समीक्षा र सैद्धान्तिक अवधारणा	७-४६
२.१ पूर्वकार्यको समीक्षा	७
२.१.१ पुस्तक समीक्षा	८
२.१.२ शोधपत्रको समीक्षा	१२
२.२ पूर्वकार्यको अध्ययनको महत्त्व	१७
२.३ अध्ययनको सैद्धान्तिक अवधारणा	१७
२.३.१ सङ्कथन परिचय	१९
२.३.२ सङ्कथनको परिभाषा	२१
२.३.३ सङ्कथनका प्रकार	२२
२.३.३.१ कथ्य सङ्कथन	२३
२.३.३.२ लेख्य सङ्कथन	२३
२.३.४ सङ्कथन विश्लेषण	२४
२.३.५ सङ्कथन विश्लेषणका परिभाषाहरू	२७
२.३.६ सङ्कथन विश्लेषणका पद्धतिहरू	२८
२.३.६.१ ऊर्ध्वगमन पद्धति	२८
२.३.६.२ अधोगमन पद्धति	२९

२.३.६.३ अन्तर्क्रियात्मक पद्धति	२९
२.३.७ सङ्कथनका तत्त्वहरू	३०
२.३.७.१ वक्ता	३०
२.३.७.२ बोद्धा	३०
२.३.७.३ मार्ग	३०
२.३.७.४ विषय	३०
२.३.७.५ सूचनाको स्वरूप	३१
२.३.७.६ कोड	३१
२.३.७.७ परिवेश	३१
२.३.८ सङ्कथनका युक्तिहरू	३१
२.३.८.१ सम्बद्धक	३२
२.३.८.२ सम्बद्धन	३९
२.३.९ सङ्कथन विश्लेषणको महत्त्व	४५
अध्याय तिन : अध्ययन विधि र प्रक्रिया	४७-४८
३.१ अध्ययनको क्षेत्र	४७
३.२ नमुना छनोट पद्धति	४७
३.३ तथ्याङ्क सङ्कलन पद्धति	४७
३.४ तथ्याङ्क सङ्कलनका स्रोत	४७
३.४.१ प्राथमिक स्रोत	४८
३.४.२ द्वितीयक स्रोत	४८
३.५ सङ्कलित सामग्रीको व्याख्या तथा विश्लेषण	४८
अध्याय चार : व्याख्या र विश्लेषण	४९-६८
४.१ रूपक विधामा प्रयुक्त सम्बद्धकको पहिचान र विश्लेषण	४९
४.१.१ सार्वनामिक सम्बद्धक	४९
४.१.२ स्थानिक सम्बद्धक	५८

४.१.३ कालिक सम्बद्धक	५९
४.१.४ संयोजक सम्बद्धक	६१
४.१.५ प्रतिस्थापन सम्बद्धक	६३
४.१.६ पुनरावृत्ति सम्बद्धक	६४
४.१.७ निपात सम्बद्धक	६४
४.१.८ पर्यायवाची सम्बद्धक	६५
४.१.९ विपरीतार्थी सम्बद्धक	६५
४.१.१० समावेशात्मक सम्बद्धक	६६
अध्याय पाँच : व्याख्या र विश्लेषण	६९-९३
५.१ निर्धारित वक्तृतामा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	६८
५.१.१ पहिलो अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	६८
५.१.२ दोस्रो अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	६९
५.१.३ तेस्रो अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७०
५.१.४ चौथो अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७०
५.१.५ पाँचौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७१
५.१.६ छैटौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७२
५.१.७ सातौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७३
५.१.८ आठौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७४
५.१.९ नवौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७५
५.१.१० दशौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७५
५.१.११ एघारौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७५
५.१.१२ बाह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७६
५.१.१३ तेह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७७
५.१.१४ चौधौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७८
५.१.१५ पन्ध्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७८

५.१.१६ सोह्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	७९
५.१.१७ सत्रौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८०
५.१.१८ अठारौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८१
५.१.१९ उन्नाइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८२
५.१.२० बिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८३
४.१.२१ एक्काइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धकको पहिचान र विश्लेषण	८३
५.१.२२ बाइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८४
५.१.२३ तेइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८४
५.१.२४ चौबिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८५
५.१.२५ पचिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८६
५.१.२६ छबिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८७
५.१.२७ सत्ताइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८७
५.१.२८ अठ्ठाइसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८८
५.१.२९ उनन्तिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८९
५.१.३० तिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	८९
५.१.३१ एकत्तिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	९१
५.१.३२ बत्तिसौं अनुच्छेदमा प्रयुक्त सम्बद्धनको पहिचान र विश्लेषण	९२
अध्याय छ : सारांश निष्कर्ष र उपयोगिता	९४-९७
६.१ सारांश	९४
६.२ निष्कर्ष	९५
६.३ उपयोगिता	९६
६.३.१ शैक्षणिक उपयोगिता	९६
६.३.२ नीतिगत उपयोगिता	९७

सन्दर्भ सूची

परिशिष्ट